

Ateizm näme?: Ateizm hakynda düşünjeler

Category:

Edebi

makalalar, Filosophiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler

написано kitapcy | 23 января, 2025

Ateizm näme?: Ateizm hakynda düşünjeler ATEIZM WE ONUŇ TANKYDY

■ Giriş

Taňrynyň barlygyna ynanmak ýa-da ynanmazlyk meselesi adamzat taryhynyň iň gadymy we iň jedelli problemalaryndan biridir. Garaz, hemme kişi bir şekilde bu mesele bilen gyzyklanypdyr we özüçe bir kanagata ýetipdir. Günümüzde-de bu mesele ähli çekijiligi we hereketliligi bilen garşymyzda durýar.

Düşünje taryhynda bu tema bilen baglanyşykly bolan biri-birine garşy iki döp emele gelipdir. Bulardan birinjisi we giň ýaýranu teizmdir. Beýlekisi bolsa, birinjisine garanda, şeýle kabul edilmeýän, ýöne käbir jemgyýetlerde täsirli bolan ateizmdir. Teizm Taňrynyň barlygyny goraýan we bu Taňrynyň-da artykmaçlyk, ýaradyjylyk, kişilik, ýagşylyk, başlangyçsyzlyk, ebedilik we şular ýaly sypatlarynyň bardygyny tassyklaýan filosofik mekdebiň adydyr. Bu mekdep çeşmesi gözbaşy boýunça ylahy bolan we dünýäniň Taňry tarapyndan ýaradylandygyna ynanýan üç uly diniň, ýagny iudaizmiň (ýewreý dininiň), hristianlyk we yslamyýetiň Taňry düşünjesini-de filosofik bir stil bilen dile getirýän we goraýan bir düşünjedir. Ateizm bolsa, başda ylahy bolan ähli Taňry düşünjelerini ret edýän, munuň bilen birlikde, dünýäniň-de ýaradylmadygyna ynanýan filosofik mekdepdir.

Gürrüňi edilýän mekdepler arasynda örän çynlakaý çekişmeler bolup, bu maksat bilen tom-tom kitaplar ýazylypdyr. Teistler bolsun ýa-da ateistler bolsun, biri-birlerini tankytlamak we tassyklamalaryny çüýretmek üçin ellerinden gelenlerini edipdirler. Edilen bu çekişmeleriň-de, esasan, teoretiki we praktiki bolan iki ölçegi, derejesi bardyr. Teoretiki

çekişmeleriň özeninde filosofik meseleler bardyr. Praktiki çekişmelerde bolsa, has köp ideologik maksatlaryň öň plana çykyşy görülyär.

Taňrynyň barlygyna ynanýanlar bilen ynanmaýanlaryň arasyndaky çekişmeleriň esasynda adamlaryň näme üçin ynanýan ýa-da ynanmaýandygy ýaly meselelere ýer berilmeýär. Aslynda bu we muňa meňzeş meselelerde hiç kimiň hiç kimi soraga çekmäge ýa-da günäkärlemäge haky ýok. Çünki her kin položitel bolsun, ýa-da otrisatel bolsun, öz ynanjy bilen baş-başadyr. Bu ýagdaý her bir tarap üçin-de gürrüňi edilmeli zat, esasy obýekt. Şeýlelikde, gün tertibinde durýan we çekişilýän zat belli bir ynanjyň kabulý bolman, gürrüňi edilýän ynanjyň arkasynda ýatan motiwler we ideýalaryň esasy fundamentleridir.

Taňra ynanýan adamlar başda öz durmuşlary bolmak bilen kemçiliksiz dünýäniň barlygy bilen baglanyşykly bolan, sistematiki düşündirişleri orta goýupdyrlar. Ynançlary bilen baglanyşykly bolup-da, teoretiki nukdaýnazardan logiki, deňagramly, rasional we ahlaky motiwleri öňe sürüpdirler. Ateistler bolsa, her näçe orta sistematik bir düşünje goýmasalar-da we adamzadyň barlygy bilen baglanyşykly göwrümlü bir garaýyş nukdaýnazaryny getirmeseler-de, Taňry bilen baglanyşykly birtopar tezisleri öňe sürüpdirler we dini ynançkar hakynda käbir tassyklamalarda bolupdyrlar. Bularyň içinde dykgata alnyp bilinjek filosofik tankytlaryň bolşy ýaly, strukturasynda örän köp deňagramsyzlyklary bolan ideologik gipotezalar-da ýer alýardy.

Ateistler orta deňagramly ideýalar goýup, adamlary ynanýarmaga çalyşmagyň deregine, köplenç, reaksiion hereket edipdirler we diňe garşy tarapyň tassyklamalaryny tankyt etmegiň ýoluna gidipdirler. Esasan hem asyrymyzda bu reaksiýalar praktikada ýykyjy hala öwürlipdir we hiç bir norma, düzgün bilmändir. Tankytlaryň köpüsünde-de, garşydan islenilen kriteriýalary alyp bilende-de, bozuk, akyla sygmaýan we öňünden karar alnan ýagdaýlar orta çykarylypdyr.

«Ateizm we onuň tankydy» atly bu ylmy işimizde ateizm dürli ugurlary bilen ele alnyp çekişilendir. Işiň başynda problema aňladylandan soňra, meseläniň dürli taraplaryna deginilip we

ateizmiň tassyklamalarynyň ýalňyşlygyna bellik edildi. Problemanyň syýasy tarapy ele alnyp, ideologik ýalňyş pikirler bilen dini ynançlar arasyndaky garşylyklaryň üstünde duruldy. Bu işde köpüsi ateist bolan örän köp akýldaryň eserinden peýdalanyldy. Aýratyn hem «Häzirki zaman iňlis filosofiýasynda ateizm meselesi» atly neşir edilmedik doktorlyk dissertasiýamdan-da peýdalanyldy.

Bu eseriň taýýarlanylmagynda kömeklerini gysganmadyk öňi bilen professor Mehmet Aýdyn bolmak bilen, hormatly mugallymlaryma we ýoldaşlaryma, TDW Yslam barlaglary merkeziniň ýolbaşçylaryna minnetdarlyk bildirýärim, işiň mesele bilen gyzyklananyň hemme kişä peýdaly bolmagyny umyt edýärim.

Dr. Aýdyn TOPALOGLY,
Üsküdar 1998.

► ATEIZM NÄME?

■ Ateizm hakynda düşüňjeler

Ateizm termini öňi bilen filosofik bir düşüňje bolup, Taňry ynanjynyň garşysynda reaksiýa bir düşüňjani aňladýan dünýägaraýşyn adydyr. Taryhda şeýle bir ýaýgyn bolmasa-da, köne döwürlerden bäri günümüze çenli bar bolan we käbir filosoflar tarapyndan aňladylan ähmiýetli bir problemadyr. Asyrymyzyň ilkinji ýarymynda-da taryhda hiç bir wagt bolmadygy derejede ýaýran we özüne tarapdar tapan bir düşüňje akymydyr. Günümüzde bolsa, öňki güýjünden uzaklaşan we ideýa esaslaryny bir-bir ýitiren ideologik bir hereketiň görnüşidir.

Ateizm sözi grekçe «Taňry» manysynda gelen «Theos» sözünden döräpdir. Bu sözden-de «Taňry ynanjyna eýe bolmak» ýa-da «Taňra ynanmak» manysynda «theism» düşüňjesi orta çykypdyr. Ateizm sözi-de iňlisçe «theism» sözünüň başyna «A» prefiksiniň goşulan görnüşü bolup, türkmençe «taňrytanamazlyk» manysynda gelýär.[1] Bu eserde mesele analiz edilýärkä, taňrytanamazlyk ýa-da ynançsyzlyk terminleri ulanylmak bilen birlikde, dilimizde ýaýgynlyk gazanandygy üçin, ateizm sözüniň özüniň-de şeýle ulanylmagy makul bilindi.

Ateizm düşünjesi filosofik bir garaýşy aňlatmagyň ýany bilen gündelik dilde-de belli bir ýaşaýyş usulyňy we özüni alyp baryş şekilini-de aňlatmaktadyr. Şeýle hem, gündelik dilde-de meňzeş bir pikiri aňladýan ýa-da ony duýdurýan, yşarat edýän sözler bar. Meselem, medeniýetimizdäki (dilimizdäki) «ynançsyz» ýa-da «inkärçi» ýaly sözler-de bu terminiň garşylygynda ulanylýar. Mundan başga-da bu söz dini edebiýatymyzdaky «kapyr» (Taňrynyň barlygyny inkär edýän), müşrik (Taňra şirk getirýän), zyndyk (Taňra we ahyrete ynanmaýan) we aýratyn hem «mülhit» (taňrysyz) ýaly sözler bilen-de aňladylyp biler.[2] Bu-da problemanyň praktiki göwrüminiň bardygyny we ýönekeý adamlaryň-da beýle bir pikir we ynanyş şekillerine garşy ýat bolmaýandyklaryny orta goýýar. Filosofik problema hökmünde ateizmiň kesgitlenmesi bu terminiň düşünilmegi ýaly aňsat däl. Munuň dürli motiwleri bar. Bularyň arasynda-da ortada iň köp Taňry düşünjesiniň, din akyl ýetirişiniň we Taňry ynanjy bilen baglanyşykly filosofik çemeleşmäniň bolmagydyr. Muňa garşy biri-birinden tapawutly bolan ateistik akymlar-da bardyr. Şonuň üçin ortada arassa ateizm kesgitlemesinden ýa-da teizm şekilinden söz etmek mümkin däl.

Ateizmiň bir düşünje hökmünde kesgitlenilmegi ýa-da düşünilmegi öňi bilen ylahy dinleriň Taňry ynanjynyň nämediginiň bilinmegi bilen mümkin bolar. Çünki ylahy däl haýsydyr bir ynanjy (butparazçylygy, totemizmi, paganizmi we ş.m.) ýa-da dini (buddizmi, şintoizmi, Afrikadaky taýpa ynançlaryny we ş.m.) ret etmek hökmany suratda ateizm manyny gelip bilmez. Ýene ateizmiň kesgitlenmegi üçin ylahy dinlerde Taňry ynanjy bilen baglanyşykly bolup, pygamberlik we ahyret ynanyşlaryň-da göz önünde tutulmagy gerek. Munuň sebäbi-de ateizmiň düşünje we pikir hökmünde gürrüňi edilýän ynançlara bolan garaşlylygydyr. Çünki beýle bir ynanç bolmasa, onda ateizm bolmazdy.

Bilnişi ýaly, dünýäde birden artyk Taňry düşünjesi bar. Hatda ylahy dinleriň ýanynda şol bir mezhebiň ýa-da mekdebiň içinde-de parhly düşündirişlere eýe bolnuşy görülyär. Bu nukdaýnazardan seredilende, her dürli Taňry ynanjynyň ýa-da

diniň doly manysynda ylahy dinleri şöhlendirmeyändig (bir söz bilen aýdanynda, teizm däldigi) aňlaşylýar. Bu ýagdaýda dünýäde ýeke-täk tipik dini ynançdan gürrüň etmek mümkin däl. Şeýle görnüşde ateizmi-de giň manyda ynançsyzlyk hökmünde ele alsak, ýene dünýäde ýeke-täk bir hili ynançsyzlygyň ýokdugyny görýäris. Iň azyndan görnüşi, metod, motiw we maksat taýdan käbir ynançsyzlyklaryň biri-birinden tapawutly bolýandygyny subut ederis. Şeýle hem, ynançsyzlyk diýlende, derrew akyla ateizm gelmeli däl. Meselem, adamlaryň köpüsi ynanç eýesi we bir dine degişli bolmagyna garamazdan, beýleki dinleri ret edýärler. Başgalary-da şunuň ýaly görnüşde hereket edip, diňe öz düşünişlerini gorap, garşysyndaky ynançlary ýalňyş görkezmäge çalyşýarlar. Bu ýagdaýa iň aýk görnüşde iudaizm, hristianlyk we yslamyýet arasynda gabat gelinýär.

Hristianlar yslamyýeti (Alla düşünjesini) we Hezreti Muhammedi ret edýärkä, musulmanlar-da hristianlaryň teslis (Taňryny üçe çykarma), enkarnasiýa (ölümden soňra direlme) we asly günä ýaly ynançlaryny ret edýär hem-de Hezreti Isanyň diňe pygamber we ynsandygyny aýdýarlar. Munuň tersine ýewreýler Taňrynyň Ysraýyl ogullarynyň saýlama we ajaýyp ýaradandygyny hem-de öz (milli) Taňrylarynyň bardygyny aýdýarka, musulmanlar Taňrynyň ähli adamlary deň ýaradandygyny, reňki, dili we medeniýeti näme bolsa bolsun, hemme kişä deň garaýandygyny aýdypdyrlar. Görnüşi ýaly gözbaş taýdan şol bir Taňra ynansalar-da, gürrüňi edilýän diniň wekilleri özara bölünip, biri-birileriniň Taňry düşünjelerini, düşündirişlerini kabul etmeyärler.

Filosofiýa taryhynda dindar bolmasa-da, Taňry ynanjyna eýe akyldar bolupdyr. Munuň tersine, häzir örän köp duşuşy ýaly, aýratyn hem Günbatar dünýäsinde daşky görnüşi boýunça dindar bolsa-da, hakykatda Taňra ynanmaýan örän köp adam bar. Bu ýagdaý teizmiň, hem-de ateizmiň kesgitlemesinde birtopar kynçylyklarynyň bardygyny görkezýär.

Dünýäniň käbir ýerlerinde ateizmiň ideologik ýagdaýa getirilmegi-de kesgitleme meselesinde aýratyn kynçylyk döredipdir. Meselem, özeninde materialistik we sosialistik syýasat maksatnamalarynda ateizm adamlara kabul edilmegi hökmany bolan durmuş formasy, usuly hökmünde öňe sürlüpdir... Bu

ýerde-de ateizmiň ideologiýalaryndan özbaşdak, erkin bolup, özbaşyna düşünilme kynçylygyny döredýär.

Ateizm aslynda iudaizm, hristianlyk we yslamyýet ýaly üç uly ylahy diniň Taňry düşünjesini özüne obýekt hökmünde saýlap alýar. Düşündirişlerindäki tapawutlylyklar bir tarapa goýulsa, bu dinleriň pikiriçe Taňry barlygynda bakylyk we ebedilik bolab erk hem-de kişilik eýesi, artykmaç bir barlykdyr. Barlygy üçin hiç bir sebäbe mätäçlik duýmaýan bu barlyk maddy däl we görünýän älemiň aňyrsyndadyr. Zatlary ýokdan bar kylmaga güýji bolan bu barlygyň güýji-de Taňry bolmak tarapyndan hemme zady etmäge erklidir. Aýratyn hem ýaradan dünýäsini we onuň içindäki ähli barlyklaryny şekillendirýär, tertipleşdirýär we işleýiş kanunlaryny belleýär. Bir söz bilen bu kanunlaryň saýasynda olaryň barlyklarynh dowam etdirmelerine mümkinçilik döredýär.[3]

Bu kesgitleme çarçuwasynda Taňrynyň barlygyna ynanýan we bu ynanjyny-da aňladýan kişä mömin diýilýär. Taňry düşünjesine ynanmaýan kişä bolsa, ateist diýilýär. Ýagny bir söz bilen aýdanynda ateist diýip ylahy dinleriň düşündirişi ýaly görnüşde barlygynyň öňi we soňy bolmadyk, ähli zatdan artykmaç, älemi ýaradan we kanunlary bellän, erk we kişiligiň eýesi, hemme zady döretme, bilme we görme gudraty bolan, ynsanlaryň haýryny isleýän we olara durmuşy bagyş eden bir barlyga ynanmaýan kişä aýtsa bolar. Başgaça aýdanda, ateist hem-ä düşünje derejesinde, hemem gündelik durmuşynda gürrüňi edilýän Taňrynyň barlygyny ret edýän, şunuň bilen birlikde pygamberi we ahyret ynançlaryny-da kabul etmeýän kişidir.

Dinler tarapyndan Taňra gönükdirilen aýratynlyklar käte töwerekden töwerege üýtgäp bilýär. Aýratyn hem ýewreý we hristian akylدارlarynyň bir topary bu esasy aýratynlyklara sadyk galmak bilen birlikde, käte öz daşyndakylaryň (musulmanlaryň) kabul etmejek görnüşinde oňa düşündiriş berýärler. Meselem, ýewreýleriň Taňryny diňe Ysraýyl ogullaryna degişli milli Taňry hasaplamalaryna, hristianlaryňam Taňryny bir ýandan Ata (Father) hökmünde suratlandyrmalaryna, beýleki tarapdan ony ogul Isa şekilinde dünýä gelen hökmünde düşündirmelerine musulmanlar garşy

çykypdyrlar.

Musulmanlaryň gürrüňi edilýän düşünelere garşy çykma motiwleriniň arasynda her iki däbiň özeninden aýrylandygy, aslyny üýtgedendigi, akyl we logikanyň daşyna çykylandygy ýaly ýagdaýlar bar. Haýsydyr bir ateist her zat bolmagyna garamazdan, bu dinlere we Taňry düşünelereine açyk garşy çykma bilen birlikde, esasan hem olaryň tapawutlaryny pikirlenmezden her üçüsini-de birden inkär edýär.

Günbatar dünýäsinde orta çykan filosofik ateizmiň hernaçe artykmaç barlyga ýa-da ýaradyja garşy reaksiýa hökmünde orta çykyşyna düşünilse-de, adamlaryň ynançsyzlyga tarap süýrelmeginde hristianlaryň özboluşly düşündirişleriniň we buthana doktrinalarynyň uly roly bolupdyr. Şeýle hem yslamyýetiň hristianlyk bilen baglanyşykly garşy çykan örän köp elementleriniň içinde bular bardyr. Ateistleriň garaýşyndan tankyt obýekti bolan we belki-de dinden çykma sebäbi bolan bu ynançlaryň uly bir bölegi musulmanlar tarapyndanam ret edilýär.[4]

[1] John Hock «Philosophy of Religion», USA 1963, sah 4;

[2] Mehmet Aýdyn «Din filosofiýasy», Izmir 1987, sah 162;

[3] H.P.Owen «Theizm», The Encyclopedia of Philosophy, ed. Paul Edwards, Macmillan In, New York 1972, I, sah 97-98; Bekir Topalogly «Allah» mad., Din fondunyň Yslam ensiklopediýasy, Stambul 1989, II, sah 471-498;

[4] Ateizmiň kesgitlemesi bilen baglanyşykly jikme-jik maglumat üçin seret: Aýdyn Topalogly «Häzirki zaman iňlis filosofiýasynda ateizm meselesi» (neşir edilmedik doktorlyk dissertasiýas, 9-njy sentýabr uniwersitetiniň sosial ylymlar instituty, Izmir 1996, sah 2-31.

Terjime eden: Seýitnazar ÄRNAZAROW. Edebi makalalar